

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 331

פרשת ויקרא, תש"ס

על הקריאה הכפולה במגילת אסתר

א. השתלשלות המנהג האשכנזי המאוחר

בשני פסוקים שבמגילת אסתר נוהגים היום בקהילות אשכנזיות שונות לקרוא פעמיים מילים מסוימות: בפרק ח יא קוראים: "להשמיד ולהרג ולאבד", וחוזרים וקוראים: "להשמיד ולהרג ולאבד"; וכן בפרק ט ב קוראים: "ואיש לא עמד בפניהם", וחוזרים וקוראים: "ואיש לא עמד בפניהם". יש נוהגים לחזור רק על המילים החלופיות, יש נוהגים לחזור על חלקים מן הפסוקים (המילים המצוטטות לעיל), ויש 'מהדרים' הנוהגים לחזור על כל אחד משני הפסוקים בשלמותם.

הקריאה הכפולה תמוהה משני טעמים:

א. ממאי נפשך, אם הגרסה הכתובה היא הנכונה, יש לקרוא רק אותה, ואם הגרסה שאיננה כתובה היא הנכונה, מדוע היא לא נכתבה בגוף הטקסט? מיד נסיף, כי אין כאן עניין לתופעת הקרי והכתיב, שבה קוראים גרסה אחרת (הקרי), כפי שהיא מופיעה בשולי הגיליון, ואין קוראים את הגרסה המופיעה בנוסח הכתוב (הכתיב). שהרי במילים שלעיל, הנכפלות בקריאה במגילה, אין שום הערת קרי וכתיב.

ב. בעניין קריאת המגילה בתלמוד נאמר (ירושלמי מגילה פ"ב, ה"ב):

אין מדקדקין בטעויותיה, ר' יצחק בר אבא בר מחסיה רב חננאל הוון יתיבין קומי רב (היו יושבים לפני רב), חד אמר 'יהודים' וחד אמר 'יהודיים', ולא חזר חד מינהון. ר' יוחנן הוה קרי כולה 'יהודים'.

מהדברים האלה לנו למדים, כי אם השינוי במילה אינו משנה את המשמעות, אין מחזירים את בעל הקורא,¹ שכן ר' יצחק קרא 'יהודים' ור' חננאל קרא 'יהודיים', והם לא חזרו על הגרסה החלופית, כלומר לא קראו קריאה כפולה.² אם כך, מדוע יש כמה קהילות החוזרות וקוראות פעמיים את המילים: 'להרג' / 'ולהרג'; 'בפניהם' / 'לפניהם', אעפ"י שאינן משנות את משמעות הפסוק?

המנהג לקרוא קריאה כפולה במגילת אסתר הוא מנהג אשכנזי מאוחר.³ עמד על כך בקצרה הרב מ' ברויאר,³ והוסיפו אחריו ותיארו את השתלשלות המנהג בהרחבה י"ש שפיגל⁴ וי"ש פנקובר.⁵

¹ וכך גם בהלכות קריאת מגילה, טור אורח חיים, סי' תרצ.

² עיון במגילה מלמד, כי המילה 'יהודים' (כולל באותיות השימוש) נכתבת במגילה 44 פעמים וגם נקראת כך, וב-6 מקרים נוספים הכתיב הוא 'יהודיים', והקרי - 'יהודים'. מ"מ חשוב להדגיש, כי במקרים של שתי גרסות, בסופו של דבר, רק אחת מהן נקראת, ולא הנהיגו כמנהג האשכנזי לקרוא קריאה כפולה.

³ על שתי תופעות נוספות של קריאה כפולה ומאוחרת, המקובלת בעדות אשכנז, ראו מה שכתבתי ב'דף שבועי' של בר-אילן מס' 226 (פרשת תצוה ושבט זכור, תשנ"ח) - "זכר עמלק", וב'דף שבועי' מס' 314 (פרשת ויצא, תש"ס) - "על קריאת השם 'יששכר' בתורה".

³ הרב מ' ברויאר, "מקראות שיש להם הכרע", מגדים (תש"ן), בעיקר עמ' 97-106.

על-פי העדויות שהם מציגים, החל המנהג במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה, ולכל המוקדם במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה, בשל ספק שנתעורר ביחס לנוסח הטקסט של המגילה, בעקבות פרסום ספרו של בעל 'מנחת שי' (ועל כך בהמשך).

על-פי עדותו של ר' יוסף זונדל מסלאנט (1786-1866), אשר נתפרסמה בתחילת המאה העשרים,⁶ אנו יודעים היום, כי הראשון שנהג לקרוא קריאה כפולה את כל הפסוק 'בפניהם' (ט ב), הוא רבו, ר' חיים מוולאז'ין (1749-1821). הוא התחיל לנהוג כך בשנת 1814 או 1815, לאחר שהראו לו את דברי בעל 'מנחת שי'; זאת נוסף למנהג שנהג בו מכבר, לקרוא קריאה כפולה את כל הפסוק 'להרג' (ח יא); וכך כותב ר' יוסף זונדל באותה עדות:

גם מגילת אסתר הייתה כתובה כך, ועיינתי בה כנ"ל ומצאתי שהיה כתוב שם: "ואיש לא עמד בפניהם" בבית (=באות ב"ת) ושאלתי: הלא המ"ש (=המנחת שי) הכריע שצ"ל בלמד, וגם הראתיו במ"ש גופא, ואמר עד הנה היה מנהגו לקרוא פסוק "אשר נתן" ב' פעמים, פעם א' 'להרג' ופעם ב' 'ולהרג', ומעתה יקראו גם הפסוק "נקהל" ב' פעמים, פעם א' 'בפניהם' ופעם ב' 'לפניהם'. וזה היה בשנת תקע"ד או תקע"ה.

פנקובר שיער, כי הקריאה הכפולה של הפסוק שבו התייבה 'להרג', היא תוצאה של ספק בקריאה, עליו שמע ר' חיים מוולאז'ין מפי רבו הגאון מוילנא.⁷

על-פי שתי עדויות אחרות (שהן אחת) אשר נתפרסמו בסוף המאה הי"ט⁸ ובתחילת המאה העשרים⁹ עולה, כי גם החתם סופר (1762-1839), אשר נולד כ-20 שנה אחרי ר' חיים מוולאז'ין נהג לקרוא קריאה כפולה של כל הפסוק בשני המקרים שלעיל. אנו למדים זאת משני נכדיו של החתם סופר: ר' שלמה בן אברהם סופר ור' שמחה בונם, אשר העידו שכך נהג סבם בקריאת המגילה. וכך כותב ר' שמחה בונם באחת מתשובותיו:

וגם נהג אאמו"ז (=אדוני אבי מורי וזקני) זצ"ל בבית מדרשו לקרות שני פעמים הפסוקים "אשר נתן וכו' להשמיד להרוג ולאבד", כי נכתב 'להרג' בלא וי"ו החיבור, במגילה שלו נכתב בין השיטות וי"ו החיבור וקורין עוד הפעם 'ולהרוג'. וכן בפסוק "נקהל" היהודים וכו' ואיש לא עמד לפניהם", תלויה ג"כ בין השיטות ב',¹⁰ לקרות עוד הפעם כל הפסוק 'בפניהם'; והכל ע"פ המסורה שנדפס ג"כ בחומשים. ולא צוה לנהוג כן בשאר בתי כנסיות, כי לא רצה לשנות ממנהגו של עולם.

יוצא אפוא, כי החתם סופר נהג מנהג פרטי בקריאה הכפולה ו"לא צוה לנהוג כן בשאר בתי-כנסיות, כי לא רצה לשנות ממנהגו של עולם". ר' שמחה בונם הנכד אף מוסיף, כי ראה במגילה של סבו תיקונים בין השיטות, אשר נעשו בגוף הטקסט כדי להתאימו להערות שבמסורה.¹¹

העדויות האחרונה לענייננו היא של ר' שלמה גנצפריד, בעל קסת סופר,¹² והיא נתפרסמה בשנת 1871. ר' שלמה גנצפריד מעיד על רבו, ר' מאיר אייזנשטט (1780-1852), בעל אמרי אש¹³ ותלמידו של החתם סופר, "שהיה נוהג, שלאחר שקרא 'להרג' אמר בלחש 'ולהרג'", דהיינו:

⁴ בשני מאמרים: 1. "על הספקות ועל החומרות", מגדים יא (תש"ן), עמ' 113-114; 2. "עוד על הקריאה הכפולה של פסוקים במגילת אסתר", מגדים כ (תשנ"ג), עמ' 97-98.

⁵ י"ש פנקובר, "מנהג ומסורה - זכר עמלק בחמש או בשש נקודות", נספח II: על קריאת מגילת אסתר: 'ולהרג' (ח 11); 'לפניהם' (ט 2), בתוך: ר' כשר, מ' ציפור וי' צפתי (עורכים), עיוני מקרא ופרשנות, כרך ד, רמת-גן תשנ"ז, בעיקר עמ' 122-126.

⁶ ראה: הצדיק ר' יוסף זונדל מסלאנט ורבותיו, ערך א' ריבלין, ירושלים תרפ"ז (=1927), ד"צ: ירושלים תשמ"ג, סימן יד.

⁷ במאמרו, עמ' 125-126, הוא מעלה אפשרות אחרת. ר' שלמה בן אברהם סופר, חוט המשולש, פאקש 1887; תל-אביב תשכ"ג, עמ' קכד.

⁸ שו"ת שבט סופר, בודפסט-ווין 1909 (ד"צ: ירושלים תשל"ד), או"ח, סוף סימן כז.

⁹ ברור שלגבי 'לפניהם' / 'בפניהם' הוא הפך את הנתונים, וצ"ל שתלה בין השיטות ל' ולא ב', כך עולה מן המסורה כפי שנראה להלן, ואף הוא עצמו מוזכר אותה כאסמכתא לדבריו.

¹⁰ כל העניין הזה תמוה, שכן אפילו בתופעה של 'כתיב וקרי' אין רושמים שום הערה בגוף הטקסט, אלא רק בשוליו. הדברים אמורים לגבי 'מצפתי מסורה' (ספרי מקרא שהטקסט שלהם מעוטר בהערות מסורה קטנה וגדולה), וכ"ש לגבי מגילות כשרות המשמשות לקריאה בבית הכנסת, ושבהן אין כותבים הערות 'קרי'.

¹¹ ר' שלמה גנצפריד, קסת הסופר, מהדורא תניינא, עם 'לשכת הסופר', וחלק שני עם מלאות וחסרות, אונגוואר תרל"א [=1871], ד"צ: בני ברק (ללא ציון שנה), קלד ע"ב.

¹² הוא שו"ת אמרי אש, ב כרכים, למברג 1852, אונגוואר 1864.

הוא קרא בלחש קריאה כפולה רק את התיבה המסופקת, ולא את כל הפסוק, וכך גם לגבי התיבה 'לפניהם'.¹⁴

מסתבר, שבשנת 1835 עדיין לא נתחדש המנהג של הקריאה הכפולה של בעל אמרי אש,¹⁵ שכן במהדורה הראשונה של קסת סופר, אשר יצאה באותה השנה, לא העיר ר' שלמה גנצפריד מאומה על מנהג זה של רבו, כאשר הוא דן במקומות המסופקים שבנוסח המגילה. מכאן שהמנהג נתחדש לאחר 1835 ולפני 1852 - היא שנת פטירתו של ר' מאיר אייזנשטט. לדעת פנקובר, המנהג של הקריאה הכפולה בקהילות אשכנז התחיל להיות נפוץ כנראה במאה העשרים, וככל הנראה בעקבות המנהג שנמסר בשם החתם סופר, על אף שביקש שלא ישנו ממנהגו של עולם, כנזכר לעיל.

ב. עדויות במסורה ובכתבי-יד מקראיים

לדעתם של הרב מרדכי ברויאר ושל ד"ר יצחק פנקובר,¹⁶ שני חוקרי מסורה מובהקים, המנהג האשכנזי הנ"ל הוא מנהג מוטעה, כפי שעולה מן המסורה ומכתבי-היד הטברניים המדויקים, לרבות כתר ארם צובה.

גדולי החכמים שעסקו במסורה ובנוסח המקרא ראו בנוסח בן-אשר את המייצג האידיאלי של נוסח המסורה, ולכן כל העוסקים במלאכת המסירה שאפו להגיע ל'נוסח בן-אשר'. כך כותב הרמב"ם בעניין צורת הכתיבה של ספר-תורה ונוסחו:¹⁷

וספר שסמכנו עליו בדברים אלו הוא הספר הידוע במצרים שהוא כולל ארבעה ועשרים ספרים שהיה בירושלים מכמה שנים להגיה ממנו הספרים, ועליו היו הכל סומכין – לפי שהגיהו בן-אשר ודקדק בו שנים הרבה והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו; ועליו סמכתי בספר התורה שכתבתי כהלכתו.

זמן מה לאחריו כתב הרד"ק בפירושו לתה' סב ב: "ואנחנו סומכים על קריאת בן אשר". דברים ברוח זו ממשיכים להדהד גם אצל חכמי מסורה כמו ר' מנחם לונזאנו ור' ידידיה מנורצי. הראשון כותב: "ונהגו כל ישראל בגלילות האלה לסמוך על קריאת בן אשר כאילו יצאה בת קול ואמרה בן אשר ובן נפתלי, הלכה כבן אשר".¹⁸ ר' ידידיה מנורצי מתייחס לסמכותו של בן-אשר מיד עם תחילת פירושו לס' בראשית (פרק א, ד ד"ה: "יהי אור"), וכך הוא כותב: היו שני חכמים גדולים שנחלקו על מלות הרבה שבתורה וטעמיהם, ונקראו ר' אהרן בר משה משבט אשר ורבי משה בן דוד משבט נפתלי; ואנחנו סומכים על קריאת בן אשר, וכן סמך עליו הרמב"ם ז"ל... וזה כלל גדול במקרא. עתה נברר אפוא, מה דעת המסורה בנידון ומהן הגרסות בכתבי-היד של בן-אשר.

(1) העדויות במסורה

על צירוף המילים: 'להשמיד ולהרג' (ח יא), ישנה הערת מסורה קטנה האומרת: ל' (=ליתא),¹⁹ כלומר הצירוף 'להשמיד ולהרג' הוא יחידאי בתנ"ך, ואין עוד כמוהו, ומכאן ההוכחה שהגרסה היא 'ולהרג'. שאילולא כן, המסורה לא יכולה הייתה להעיר ל', שכן הצירוף 'להשמיד ולהרג' (ללא וא"ו) מופיע בעוד שני מקומות במקרא ושניהם במגילת אסתר: ג יג; ז ד.²⁰

¹⁴ נדגיש, כי גנצפריד מזכיר במהדורה זו (שנת 1871) רק את מנהג רבו, ולא את מנהג הקריאה הכפולה בקול רם של החתם סופר, שהיה המורה של רבו. היינו: המנהג של החתם סופר לא היה מוכר, מפני שלא היה נפוץ.

¹⁵ למען הדיוק נוסף, כי גם עשר שנים קודם לכן, לא היה מנהג זה נפוץ, שכן ר' וואלף היידנהיים, אשר דן בקביעת הנוסח במגילת אסתר, לא הזכיר מנהג של קריאה כפולה בספרו: מגילת אסתר מאירת עינים, רדליים 1825.

¹⁶ במאמריהם הנ"ל.

¹⁷ היד החזקה, הלכות ספר-תורה, פ"ח, ה"ד.

¹⁸ לונזאנו מנחם, אור תורה, בתוך: שתי ידות, ויניציאה ש"ח, ג.ב.

¹⁹ כגון בכתב-היד לנינגרד, ועל כך בהמשך.

²⁰ הרב ברויאר, במאמר הנ"ל, עמ' 100-101, מביא שתי הוכחות נוספות: האחת מספר 'אכלה ואכלה', והשנייה – מהמסורה הסופית שבמקראות הגדולות.

על המילה 'בפניהם' שבספר יהושע כא מב, מביא 'מנחת שי' הערת מסורה קטנה האומרת: "ב' ונקטו ודין",²¹ כלומר: המילה 'בפניהם' מופיעה בתנ"ך פעמיים – פעם אחת ביחזקאל ו ט: "ונקטו בפניהם", והפעם השנייה היא 'דין' (=זה), והכוונה ליהושע כא מב: "ולא עמד איש בפניהם". יוצא מכאן, שבמגילת אסתר הגרסה אינה 'בפניהם', שאילולא כן, המסורה הייתה צריכה להעיר על שלוש פעמים, ולא על פעמיים.

(2) בירור נוסח ה'כתר'

ב'כתר', הידוע מכל כתבי-היד בדיוקו ובהתאמה שבין הנוסח שלו ובין המסורה, יש לכאורה קושי לבדוק את גרסתו בשני המקומות הנידונים, שכן, לצערנו הרב, כתב-היד ניזוק קשה בפרעות שפרצו ביהודי ארם צובה בשנת תש"ח. במהלכן נשרף בית הכנסת שבו נשמר ה'כתר', וכ-170 דפים מתוך קרוב ל-490 דפיו חסרים, ובהם גם מגילת אסתר. עם זאת יש בידינו היום עדויות עקיפות, המוכיחות בעליל, שאכן גרסתו של ה'כתר', בשני המקרים הנוגעים לענייננו, תאמו למסורה.

בשל יוקרתו של ה'כתר' ידוע לנו, כי אנשים שונים פנו לחכמים בארם צובה כדי לקבל תשובות לשאלות אשר העסיקו אותם בתחום נוסח המקרא, ואשר עלו בעקבות חיבוריהם של היידנהיים ושל בעל 'מנחת שי'. אחד מהם היה ר' יעקב ספיר, אשר הכין כ-550 שאלות ושליחן לארם צובה באמצעות שליח בשנת 1857. למרבה המזל, בין מאות השאלות היו גם שתי שאלות הקשורות לגרסת שתי התיבות העומדות במרכז דיוננו. והרי נוסח השאלות והתשובות:²²

מראה מקום	השאלות	התשובות
[ח] יא	להשמיד ולהרג ולאבד	כן, בנאו
ט [ב]	ואיש לא עמד לפניו בלמד	כן

עדות זו מקבלת חיזוק מאדם נוסף, ר' יהושע קמחי, אשר נשלח לארם-צובה במאה הי"ט ע"י חותנו, ר' שלום שכנא ילין, כדי לברר את גרסתן של מילים מסוימות בכתר, ובתוכן גם את שתי התיבות הנוגעות לענייננו. האחרון רשם הערות וספקות בשולי הגיליון של תנ"ך מודפס שהיה בידו, וביקש לנסוע בעצמו לארם צובה כדי להתיר את הספקות. אך מאחר שהדבר לא נסתייע בידו, הוא שלח למשימה זו את חתנו, ר' יהושע קמחי. להלן השאלות של ר' שכנא ילין והתשובות, אשר רשם ר' יהושע קמחי:²³

המילה המודפסת	הערות ר' שלום שכנא ילין	הערת ר' יהושע קמחי
להרג	לפי המ"ש (=המנחת שי) צ"ל ולהרג בוא"ו	כן
בפניהם	לפי המ"ש צ"ל לפניו בלמ"ד	כן

עפ"י שתי העדויות הנ"ל אנו למדים על הספק שנתעורר ביחס לנוסח הטקסט במגילת אסתר בשני המקומות הנידונים, בעקבות הערותיו של בעל 'מנחת שי', ועל הניסיונות לברר את הגרסה הנכונה על-פי הכתר. נוסף לעדות הכתר, ישנן גם עדויות בשני כתבי-יד מקבוצת כתבי-היד הטברניים המדויקים, אשר נכתבו בסמוך לתקופת המסורה, ובשניהם מופיעים בנוסח הפנים 'ולהרג', 'לפניהם' (כת"י ששון 1053 [המאה העשירית] וכת"י לנינגרד [בשנת 1008]).²⁵

²¹ ראה: 'מנחת שי' לאסתר ט ב, ד"ה: "ואיש לא עמד לפניו"; ושם בין היתר הוא אומר, כי מצא הערה זו 'במחזור קדמון'. הרב ברויאר (במאמרו, עמ' 101) מציין, כי הערה זו מובאת גם באוסף המסורה שנלקט ע"י גנצבורג, המסורה על-פי כתבי-יד עתיקים, לונדון תר"ם, אות פ' 175. הערה דומה נוספת: "ב' ונקטו בפניהם" (יהו' כא מב) - מצאתי גם בכתב-יד פריס 3-1 משנת 1286.

²² כתב-היד, הכולל את השאלות ואת התשובות, מכונה בשם 'מאורות נתן', והעתק ממנו נתגלה ע"י פרופ' מ' גושן-גוטשטיין ותואר על-ידו ב: Textus 2, (1962) pp. 53. כ-25 שנים לאחר מכן יצא לאור כתב-היד בצירוף הערות ע"י רפי זר, "מאורות נתן לר' יעקב ספיר", לשוננו נ (תשמ"ו), עמ' 151-213.

²³ תנ"ך זה נתגלגל באקראי לידו של יוסף עופר והוא פרסמו: "כתר ארם צובה והתנ"ך של ר' שלום שכנא ילין", בתוך: מ' בר-אשר (עורך), ספר היוכל לרבי מרדכי ברויאר, הוצאת אקדמון, ירושלים תשנ"ב, עמ' 295-353 (ובעיקר עמ' 51-52).

(3) עדות כתבי-יד בימי-הביניים והדפוסים

פנקובר בדק עשרות כתבי-יד מימי-הביניים מאזורי מסירה שונים ומצא, כי הרכב הגרסאות: 'להרג' ו-'בפניהם' נפוץ בעיקר בכתבי-היד האשכנזיים והאיטלקיים, ואילו בכתבי-היד הספרדיים הגרסאות הדומיננטיות הן: 'ולהרג', 'לפניהם'.²⁶

במקראות הגדולות דפוס ויניציאה רפ"ד-רפ"ה (5-1524), אשר הוגהו ע"י יעקב בן-חיים, מצויות הגרסאות: 'להרג', 'בפניהם', שאינן תואמות את נוסח-המסורה. דפוס זה נסמך בעיקר על כתבי-יד ספרדיים,²⁷ ויתכן שבשתי גרסאות אלה סמך על כתבי-יד אשכנזיים, אם כי אין זה הכרחי להניח כך, שהרי הגרסה 'בפניהם' קיימת גם בכתבי-יד ספרדיים.

ג. לסיכום:

נוכל עתה לתאר את תהליך התפתחותו של המנהג המאוחר כך: באשכנז בימי-הביניים היו נפוצות במגילות אסתר הגרסאות: 'להרג', 'בפניהם', והן המשיכו להתקיים גם בעידן הדפוס, ואף קיבלו חיזוק מהמקראות הגדולות של בן-חיים, שיצא להן שם של ספר מדויק. הרב יצחקי מונה כ-30 חילופים במלא וחסר בין המגילות האשכנזיות ובין נוסח המסורה, אשר שונו במרוצת הזמן כדי להתאימם לנוסח המסורה ולכתבי-היד המדויקים, אבל לא את החילוף ב'להרג', 'בפניהם'.²⁸

בעקבות החיבור של ר' ידידיה מנורצי, 'מנחת שי', אשר נתפרסם כמאה שנה לאחר שנכתב,²⁹ התחילו להתעורר במאה הי"ט שאלות הלכה למעשה בענייני נוסח, כדוגמת שני המקומות במגילת אסתר העומדים במרכז דיוננו. המענה לשאלות, כפי שראינו לעיל, הצביע על שתי גישות שונות בדרך הטיפול בבעיות הנוסח. מצד אחד, בקהילות אשכנזיות שונות, מחדשים שלושה פוסקים, שאינם תלויים זה בזה, מנהג של קריאה כפולה; ומצד שני, בארץ ישראל, שולחים ספיר וקמחי שליחים לארם צובה כדי להכריע בחילוקי דעות אלה לפי הכתר. אם כן, ההתלבטויות בענייני נוסח היו זהות, אך דרכי הפתרון וההכרעה שונות לחלוטין.

לאור הממצאים הנ"ל, העולים מן המסורה ומכתבי-היד הטברניים המדויקים, אין מקום למנהג האשכנזי המאוחר של הקריאה הכפולה, כפי שמוכיחים הרב ברויאר, הרב יצחקי וד"ר פנקובר. יש אפוא לקרוא קריאה אחת בלבד כפי שביררו ספיר וקמחי, וכפי המקובל בקהילות הספרדיות ובעדה התימנית, הנכתב במגילותיהן וגם נקרא: 'ולהרג', 'לפניהם'.³⁰

יוסי פרץ

מפעל מק"ג – 'הכתר'

²⁵ בכתב-יד זה השתמש פרופ' אהרן דותן במהדורת התנ"ך שלו בהוצאת עדי, ת"א תשל"ג, (ומהדורה שנייה בשנת תשל"ו). גם התנ"ך בהדרתו, הידוע בכינויו 'תנ"ך צה"ל', מבוסס על מהדורה זו.

²⁶ אם כי הגרסה 'בפניהם' מצויה בכמחצית מכתבי-היד שנבדקו, לרבות כתבי-היד הספרדיים; וראה פנקובר, במאמרו, עמ' 123-124.

²⁷ עבודה חשובה ומקיפה על המקראות הגדולות נכתבה על-ידי: י"ש פנקובר, יעקב בן חיים וצמיחת מהדורת המקראות הגדולות, כרכים א-ב (דיסרטציה), ירושלים תשמ"ב.

²⁸ הרב ד' יצחקי, "מנהגי כתיבת מגילת אסתר", בתוך: זכור לאברהם [קובץ תורני], חולון תשנ"ג, עמ' תלא-תלט.

²⁹ נכתב בשנת 1626, ונתפרסם כמאה שנה לאחר מכן במנטובה בשנים 1742-1744.

³⁰ על מנהגים נוספים בקריאת המגילה ראה י"ש שפיגל, במאמר הראשון הנזכר לעיל בהערה 6, עמ' 114-115.